

Kapittel 9

Propaganda og avismenn

Åsmund Sveen, Rolf Jacobsen, Øystein Orre Eskeland, Jørgen Haugedal, Carl Lie, Johan Woll, Conrad Ruud, Anders Underdal og Bernhard Balsmo

Og selv om pressens holdning ikke var verre i Norge enn i andre besatte land, så var den da dårlig nok.

Arnulf Øverland¹⁰⁰

Avisene er interessante tidsdokumenter som forteller oss avgjørende ting om 30-tallet. For eksempel var informasjon om og kritikk av nasjonalsosialismens fremvekst i Tyskland en del av offentligheten helt fra starten. Ragnar Vold i *Dagbladet* er blant annet kjent for å rapportere fra Berlin; han måtte flykte derfra i april 1933, ettersom han ikke var ønsket, og han ga også ut tekster om dette i bokform. Han var en viktig aktør. En annen var Ronald Fangen, som også var tidlig ute i avisene med å fortelle om og kritisere utviklingen i Tyskland. Men likt som i dag, var informasjonen man mottok avhengig av hvilke aviser og informasjonskilder man konsulterte. Mange hevder å ikke

100 *Aktuell*, nr. 7–8, 06.04.1946, s. 6.

ha vært informert om den politiske utviklingen i Tyskland, men det var altså mange gode kilder til å være det. Særlig avisene var stedet for dette, både i en mer nøytral rapporterende stil og i den tyske propagandaens gevanter (Kildal, 1945, Olmsted, 2002). Avisene hadde hverken «motstandsbevegelse, parole eller annet å støtte seg til våren og sommeren 1940», skriver Hjeltnes (1995), og hevder at grunnen til at det ikke ble dannet noen felles front blant journalister overfor okkupantene, var at de ble «bråtatt». Like fullt ble den individuelle motstandskraften større utover okkupasjonen; det samme kan man kanskje si om den individuelle samarbeidsviljen også, frem til 1944 i hvert fall. Avisene under okkupasjonen kan sies å være tredelt, litt som det litterære feltet: De nazistiske avisene, slik som *Fritt Folk*; de illegale avisene; og den store majoriteten, de mer eller mindre uavhengige. Denne siste gruppen kan ifølge Guri Hjeltnes også deles i to kategorier: (1) de som fortsatte utgivelse under okkupasjonen, og (2) de som stoppet eller ble stoppet. Oppgjøret etterpå handlet i stor grad om hvor mye avisene som fortsatte skulle tilbakebetale av det de hadde tjent under krigen, og hvor mye den siste gruppen skulle få i kompensasjon og re-etableringsmidler. Som Hjeltnes viser, betalte undergruppe 1 i underkant av 1,5 millioner til statskassen av sin fortjeneste fra okkupasjonsårene, mens undergruppe 2 fikk omtrent 6,6 millioner utbetalt av statskassen (1995, s. 16). Med andre ord var det norske skattebetalere som hjalp med å re-etablere aviser i etterkrigsårene.

Blant de som fortsatte under okkupasjonen, er *Aftenposten* kjent for å ha holdt seg til en tyskvennlig linje. *Arbeiderbladet* i Oslo kritiserte *Aftenposten* direkte for å ha begunstiget seg under okkupasjonen, mens *Aftenposten* forsvarte seg med at kinoer og teatre hadde fortsatt driften under okkupasjonen, akkurat som dem, og ikke kunne straffes for det. Det kokte i stor grad ned til hvorvidt avisene skulle anses som en hvilken som helst annen bedrift, eller om de hadde et særlig ansvar – slik lærerne og prestene hadde påtatt seg – knyttet til idealet om å informere borgerne. Avisene og redaksjonene hadde som nevnt sitt eget oppgjør, slik arkitektene, musikerne, lærerne og kirka med flere hadde. De utmerker seg imidlertid ved å være det området hvor det var mest overlapp med forfatterne. I denne boka har vi allerede stifta bekjentskap med tilfellet Thorvald Aadahl, og hvordan redaktørene sto i dilemmaet mellom «å yte motstand» og «å holde det gående». Aadahl ble enstemmig frikjent fordi han «ikke [var] dårligere enn gjennomsnittet av de øvrige redaktører», noe som forteller oss at det var aksept for å holde driften

i gang, og at terskelen for forventet utøvelse av motstand ikke var høy. Dette står i kontrast til hvordan man kanskje kunne vurdert forfatterboikotten som bidrag til terskelen for forfatternes vedkommende. Forfatternes tilknytning til avisene er noe ulik, men det er flere redaktører blant de nevnte, slik som Rolf Jacobsen (*Kongsvinger arbeiderblad*, senere *Glåmdalen*), Jørgen Haugedal (*Fritt Folk*), Carl Lie (*Norgesposten*), Johan Woll (*Rjukan Dagblad* og *Østlendingen*), Conrad Ruud (bl.a. *Kirkenes* og *Velgeren*) og Bernhard Balsmo (bl.a. *Bygdenes Blad*, *Vestfold Presse* og *Porsgrunns Dagblad*). Dette reflekterer nok også avisoppgjøret som sådan, hvor redaktørgjærningen var den som ble sterkest undersøkt.

Som avismenn flest beveget de seg mellom aviser: *Dagbladet*, *Nationen*, *Kongsvinger arbeiderblad/Glåmdalen*, *Tidens Tegn*, *Fædrelandsvennen*, *Agder Tidend*, *Lindesnes avis*, *Fritt Folk*, *Hardanger Arbeiderblad*, *Haugesunds folkeblad*, *Ekstrabladet*, *Norgesposten*, *Østlendingen*, *Bygdenes Blad*, *Kirkenes*, *Velgeren* (Gjøvik), *Finnmark Folkeblad*, *Vestfold Presse* (Tønsberg), *Gudbrandsdølen* (Lillehammer), *Totens Blad* (Gjøvik) og *Porsgrunns Dagblad*. Men også ukeblad, radio og tidsskrift var viktige arenaer for disse, enten som forfattere, redaksjonssekretærer eller annet, for eksempel NRK, ukebladet *Oslo Illustrerte* og *Norsk barneblad*.

ÅSMUND SVEEN (1910–1963)

Født: 28.04.1910, Sørskogbygda i Elverum, Hedmark

Litterær produksjon før 1940: Fire diktsamlinger, en roman og en oversettelse

Medlem av DnF: Ja

Medlem av NS: Ja, fra 21.11.1940

Dom: 4,5 års fengsel, Oslo byrett, 17.04.1947

Åsmund Sveen ble født 28.04.1910 i Sørskogbygda i Elverum og var en av mellomkrigstidens store nynorske lyrikere.¹⁰¹ Som avismann kan han regnes på bakgrunn av sin virksomhet som litteraturanmelder i *Dagbladet* 1935–1940

101 Dette underkapittelet bygger på Halvorsen (2025b).

og teateranmelder i *Nationen* 1940–1945, samt som sekretær i okkupasjons-tidens Pressedirektorat. Likevel er det vel så mye generell propaganda på kul-turlivets område han etterforskes for landssvik på bakgrunn av. Sommeren 1934 var han den første norske forfatteren som fikk betalt opphold ved det tysk-nordiske forfatterhuset i Travemünde, en institusjon som hver sommer samlet en forfatter fra hvert av de nordiske landene og en fra Tyskland for kollegialt og sosialt samvær og reiser i «Det tredje riket».¹⁰² Oppholdet regnes som å ha påvirket ham i tyskvennlig retning (Ringdal, 1993, s. 154). Like fullt hadde han høy aktelse i litterære miljøer. Han tiltales for følgende i oppgjøret: (1) medlemskap i Nasjonal samling fra 21.11.1940, (2) at han var direktør for Statens teaterdirektorat (1943–45) og medlem av NS' kulturting, og (3) at han virket for fremme av NS-formål og NS' idéer på kulturlivets område: som sekretær i pressedirektoratet, som «kontrollør og tilsynsmann i Aschehoug 'under tittel [sic] av konsulent'» fra juli 1943, og ved at han fylte ut «Hvorfor jeg er medlem av NS»-enquêten. Dette førte til at han ble dømt til fire og et halvt år i fengsel av Oslo byrett. Sveens innsettelse i Aschehoug utløste den mye omtalte forfatterstreiken, hvor forfattere nektet å levere inn nye manus til forlaget (Andersen, 2023, s. 207–208).

Sveen flyttet til Oslo som 17-åring og tok artium våren 1931 (Gatland, 2003, s. 48). Etter dette meldte han seg opp som student ved universitetet, men avla ingen eksamener. Han bodde på hybel i et kunstnerkollektiv i Pilestredet, vis-à-vis dagens Blitz. Der ble Sveen godt kjent med Halldis Moren Vesaas (Bakke, 2018), som ved siden av å skrive skjønnlitteratur også oversatte mye til nynorsk. Faren til Åsmund Sveen var gårdbruker og landhandler, men Sveen var tidlig på vei til en helt annen karriere. Sveen er kjent for å ha levd sammen med fotografen Conrad Bringe i rundt 20 år, og de fleste forstod at de var mer enn samboere. Moren Vesaas sier i et intervju med NRK i 1994 at hun nå forstår det som at Sveen levde som homofil, men hun «visste knapt at det eksisterte noko slikt den gongen» (Kroglund, 2012, s. 329). Enkelte har hevdet at homoseksualitet skulle innebære en tilbøyelighet for nazismen, og andre forskere har motsatt hevdet at det er et paradoks at Sveen legitimerte et styre

102 For de øvrige som reiste, slik som Per Imerslund, Hans Solgaard Jacobsen og Eyvind Mehle, og hva institusjonen gjorde, se Frederik Forrai Ørskov, *Seaside Encounters Culture, Politics, and Comradship at the German-Nordic Writers' House, 1934–1939*, PhD -avhandling, Helsinki universitet, 2023.

som sendte homoseksuelle til konsentrasjonsleirer. I litteraturforskningen har man imidlertid vært mer opptatt av å undersøke hvordan Sveen tematiserte og skildret kjønn og seksualitet i en tid hvor homoseksualitet ble en sentral kulturell kategori. Per Esben Myren-Svelstad har i sine homolitterære lesninger vist at det er overlappende aspekter ved «manndomsdyrkinga» og nazisme hos Sveen, blant annet i diktet «Til dei unge menn» (Myren-Svelstad, 2017, s. 222–223).

Sveen er kjent som nynorsk-forfatter. Han hevdet at riksmål ikke dugde til å skildre naturen (Gatland, 2003, s. 19), og naturen står sentralt i Sveens diktning. I nyere tid er han også trukket frem som en tydelig eksponent for vitalisme i norsk litteratur (Vassenden, 2012, s. 407–439). Hans tre første diktsamlinger viser dette tydelig i titlene: *Andletet*, *Jordelden* og *Eros syng*. Her er et dikt fra debuten (s. 57–58):

Eg bøygjer armen
 mot bjørkegreina,
 eg bender halsen
 attende i mosen,
 eg krøkjær kroppen
 i krevjande solgir
 eg vrid meg naken
 i vaken ørske.

Eg vrid meg naken –
 og solgiren tek meg,
 eg opnar fanget
 og opnar munnen.
 Eg krøkjær kroppen –
 og krafter fløymer
 og safter strøymer
 or livsens røter

Kanskje det var dristig av Åsmund Sveen å skrive og utgi et dikt som dette etter Fredrik Ramms famøse utfall, men han gikk nesten fri for moralsk anklage til fordel for en positiv resepsjon. KrFs første stortingsrepresentant, Nils Lavik, var kritikeren som hadde noe å utsette: «Dikti er uklare ofte, dulrame. Det er ofte ein

skiten og stygg tone i dei, mykje kyssing og kjæling, ufjelgt og klisse; det luktar. Det endar i vonlaus livsmøda og kulde. I så måte er boki sann. Men ho er visseleg betre som føda for elden enn for ungdom». Kan man skille forfatteren fra verket? spør sosiologen Gisèle Sapiro (2023) i essaysamlingen med spørsmålet som tittel, og Sveen er nok et eksempel på en forfatter der det ikke har blitt gjort, og der verkene har forsvunnet i fordømmelsen av opphavsmannens handlinger.

Sveens oversettelse av Kaj Munks *Kærlighed* til det nynorske *Kjærleik* er interessant. Gatland (2003, s. 132) er knapp i omtalen i biografien: «Ifølge kritikken har han gjort det på ein utmerkt måte og med fin forståing» Skuespillet ble satt opp på Det Norske Teateret 29 ganger fra 14.03.1940, og det sluttet 08.04.1940 ettersom teateret ble stengt dagen etter grunnet den tyske okkupasjonen.¹⁰³ Kaj Munk var politisk kontroversiell på 30-tallet, men skreiv til slutt flere skuespill som var anti-nazistiske, og ble som motstandsmann skutt av Gestapo i 1944. *Kjærleik* var derimot et religiøst drama, og Munks politiske stillingstagen kommenteres verken i resepsjonen eller i kildene etter Sveen.

Sveen oversetter *Macbeth* angivelig i 1939, men den blir utgitt først i 1942 (Gatland, 2003, s. 230). Dette er hans første oversettelse til bokmål, antakelig på grunn av serien den skal inngå i. Det gir mening at Sveen ikke oversatte *Macbeth* etter den tyske okkupasjonen, ettersom han var opptatt som sekretær i Pressedirektoratet i Kultur- og folkeopplysningsdepartementet. Han ble utnevnt av Gulbrand Lunde, som også hadde kausjonert for et lån på 7000 kr. for ham (Kroglund, 2012, s. 328–331). 01.01.1941 ble han utnevnt til byråsjef i propagandaavdelingens kulturkontor. I det hele tatt virker økonomiske motiv å bli trukket frem når det gjelder Sveens handlinger i hele hans voksne liv, med et tydelig unntak: hans poesi.

I 1942 var Åsmund Sveen redaktør for utgivelsen *Norsk ånd og vilje*, som sees som et sterkt propagandaforetak utgitt på Gunnar Stenersens forlag, og ble omtalt i kapittel 3. Han var også involvert i en sakprosautgivelse på Kamban forlag i 1943, sakprosaaboka *Norwegen. Land. Menschen. Schicksal* av Hans Poll, sammen med Trygve B. Haugan, lensmannen i Norheimsund, Other F. Bertelsen, forlagssjef, og E. Hoffstad, planøkonomisjef i Nasjonal Samlings riksledelse.

Hans diktning led under landssvikdommen i tiårene etterpå. Han ble aktivt avvist av forlagene, men fikk etter hvert oversette tre skuespill for Det

103 <https://sceneweb.no/nb/production/78122/Kj%C3%A6rleik>

Norske Teatret på 50-tallet. Etter bruddet med Bringe i 1955 innleder Sveen et forhold til en fysioterapeut i Stockholm ved navn Ilse Vilma Elise Sveen, og bor der før han flytter tilbake til Oslo alene i 1959. I september 1959 fikk han en konsulentstilling hos Cappelen, hvor han vurderte bøker og fikk oversette to romaner selv. Samme år som han døde, 1963, utkom hans siste diktsamling *Brunnen*. Det «prosalyriske verket» *Tonemesteren*, som han ikke fant forlag til i etterkrigsårene, ble utgitt posthumt av Cappelen i 1966 (Arneberg, 1966, s. 6).

ROLF JACOBSEN (1907–1994)

Født: 08.03.1907, Oslo

Litterær produksjon før 1940: To diktsamlinger

Medlem av DnF: Ja

Medlem av NS: Ja, fra 06.10.1940

Dom: 3,5 års fengsel, Vinger og Odal herredsrett, 05.08.1946

Rolf Jacobsen ble født 08.03.1907 i Oslo. Han fullførte eksamen artium i 1926, noe et mindretall av den norske befolkningen gjorde på den tiden. Deretter påbegynte han studier i filologi, men de ble ikke fullført. Hans far var lege og tannlege, og Rolf Jacobsen regnes slik å ha en bemidlet sosial bakgrunn. Han debuterte som forfatter som 27-åring i 1933 med diktsamlinga *Jord og jern*, og fulgte opp to år etter med *Vrimmel*, begge på Gyldendal. Debuten vakte stor oppmerksomhet og blir regnet som den første modernistiske samlinga i Norge. I 1936 blir han medlem av DnF. I 1934 hadde han meldt seg inn i Arbeiderpartiet, og har noen verv der frem mot mars 1940, hvor han trer ut av partiet. I perioden frem mot okkupasjonen jobbet han også som journalist og redaktør. Et halvt år etter okkupasjonen, nærmere bestemt 06.10.1940, meldte han seg inn i Nasjonal Samling, og var i halvannet år presse- og propagandaleder for Kongsvinger lag. Årsaken han oppgir, er «hans sterke sosiale interesser», at han trodde på tysk seier, og at oppslutning om NS skulle kunne gi Norge et godt forhandlingskort overfor tyskerne, samt at han ville redde *Kongsvinger Arbeiderblad*. Dette utgjør det første av de to tiltalepunktene mot ham i landssviksaken hans, hvor det anføres at han har «betalt kontingent, slått opp plakater» og «arrangert møter». Det andre gjelder hans redaktørgjer-

ning, hvor han er vurdert til å, gjennom blant annet 12 konkrete lederartikler, som «spesielt nevnes» å ha støttet tyskerne og okkupasjonen av Norge. En av artiklene er fra 1940, sju av dem er fra 1942, én fra 1943 og tre fra 1944.

Som redaktør av *Glåmdalen* trykket han også dikt av poeter som støttet tyskerne, slik som Nanna Schwenggaard.¹⁰⁴ 27.08.1943 har hun diktet «Germaneren» på trykk i *Glåmdalen*:

Så ofte jeg så ham den unge soldat,
der han stod på sin ensomme vakt,
i det fremmede land fylt av mistro og hat,
i en stam og fortettet giv akt –

Hva tenkte han på, mens den isnende vind
pisket gjennom hans feltgrå habitt?
Var det drømmen om hjemmet som brant i hans sinn,
og alt det som han kalte for sitt?

Hans blikk det var fast, for han kjente sin vei
som den gode germaner, han var.
Hvor den førte hans fjed, se, det visste han ei
om til liv eller døden det bar.

Men hva han enn tenkte så visste han ett,
med begeistringens hellige brann:
at å dø for sitt land er en død som er lett
og en lodd som er verdig en mann!

Jeg så ham så ofte den unge soldat,
og mange lik ham har jeg sett.
Og jeg hilser deg, tapre og tro kamerat
i din kamp for germanernes rett!

104 Jeg har lett etter flere navn og pseudonymer, men hun virker ikke til å være der.

Schwenggaard var en viktig og anerkjent poet i sin tid, men har siden forsvunnet ut av den kollektive hukommelsen, i motsetning til Rolf Jacobsen, hvis diktning fortsatt står sterkt i skole og samfunn. Schwenggaard er tatt med her for å vise at grenseoppgangen mellom litteratur og avisarbeid ikke nødvendigvis er så streng som den ofte kan fremstå.

Det poengteres i rettens vurdering at de kjenner hans forfattervirke, men det er redaktørgjerningen som får mest behandling; det er «det alvorligste» forhold. De finner at han har «handlet fordekt, og at han har sveket den moralske plikt han etter rettens oppfatning hadde til å straks orientere sine overordnede i bladet når han hadde tatt et så avgjørende politisk standpunkt som å melde seg inn i NS.» De følger opp enda sterkere: «Under de foreliggende omstendigheter måtte det fortone seg slik som tiltalte i samspill med Chr. Astrup var med på et kup [sic] for NS for å sikre bevegelsen dette talerør». Han oppgir at han tok på seg propagandaleder-vervet for å unngå at det var noen andre som hadde det, og som kunne ha plaget ham som redaktør. Retten finner imidlertid dette ikke å stå i stil med hans flid og interesse for å skjøtte vervet som propagandaleder, hvor han bl.a. også la inn tips og forslag til nye tiltak i sin månedsrapportering.

«Tiltalte har under forhandlingene benektet at han har vært nasist av overbevisning i okkupasjonstiden. Retten er dog ikke i tvil om at dette har vært tilfelle.» De tilskriver ham likevel en tilhørighet i den moderate fløy av partiet NS, og regner det til tiltaltes fordel at mengden propagandastoff i *Glåmdalen* under Jacobsens periode var «et minimum av slikt stoff når den sammenlignes med andre aviser som utkom i okkupasjonstiden». De går gjennom artiklene som er listet opp og finner at kun én er ordrett inntatt fra Pressedirektoratet (Norsk artikkeltjeneste), mens sju er skrevet etter «pålegg om å sette opp leder med grunnlag i rammen», men selve lederne «har en personlig utforming av tiltalte at retten ikke helt kan fri ham for ansvar for disse artikler», og fire er skrevet «uten ramme og uten spesiell oppfordring». Han dømmes til tvangsarbeid i tre år og seks måneder.

ØYSTEIN ORRE ESKELAND (1906–2006)

Født: 12.11.1906, Stavanger

Litterær produksjon før 1940: En roman, en sakprosbok og tjue oversettelser fra engelsk, tysk, svensk og dansk

Medlem av DnF: Nei

Medlem av NS: Ja, siden 15.04.1941

Dom: 6 år i Oslo byrett, 15.10.1949, 3 år og en måned i Høyesterett, 09.02.1951

Øystein Orre Eskeland ble født 12.11.1906 i Stavanger og vokste opp der frem til han flyttet til Oslo for å studere statsøkonomi. Han ble uteksaminert som cand.oecon. i 1927. Når det gjelder sosial bakgrunn, kjenner vi ikke hans foreldre, utover at hans far omtales som skoleinspektør i *Norsk oversetterleksikon*. Eskelands besteforeldre viser at han på farsiden kommer fra bonde- og jordbrukerbakgrunn, mens han på morssiden har økonomisk elitebakgrunn: Morfaren var hovedkasserer i Norges Bank (Johan Riis Johannsen 1835–1912). Øystein Orre Eskeland var journalist, kringkastingsmann, forfatter, byråkrat og oversetter, både før og under okkupasjonen, men også etter. Før okkupasjonen oversatte han 23 romaner, deriblant Jules Vernes *Reisen til jodens centrum* i 1934¹⁰⁵. Produksjonen var primært underholdningslitteratur, reise-skildringer og krim. I *Tidens tegn*, der han var journalist fra 1927 skreiv han også petiter under «Gutten i røyken». Han debuterte i 1933 som krimforfatter på Aschehoug med *Den glade hevner*. I 1932 startet han som redaksjonssekretær i *Oslo Illustrerte*, før han to år senere ble redaktør for NRKs programblad *Hallo-hallo* og begynte å arbeide i radioen. En annen viktig 30-tallserfaring for Eskeland var å være presseansvarlig for utstillingen «Vi kan» sommeren 1938 ved Frognerkilen i Oslo. Etter dette, og frem til okkupasjonen, ble Eskeland innhenta som anonym ghostwriter for Sam Eydes selvbiografi *Mitt liv og mitt livsverk* (Gyldendal, 1939). To interessante trekk fra 30-tallet gjør seg dermed gjeldende her. Det første er at krim er en moderne sjanger som i denne perioden typisk blir skrevet av personer som Eskeland, det vil si høyt utdannede og byboende personer. En av de mest populære eksponentene for dette var Øvre

105 Oversatt via engelsk (Lotherington, 2021).

Richter Frich. Han faller utenfor kriteriene ettersom han dør 13.03.1945, men han hadde stor innflytelse som krimforfatter i samtiden: Han skreiv rundt 70 romaner og var også journalist, redaktør (*VG* og *Bergens Aftenblad*) og avismann. Hans bøker om Jonas Fjeld regnes av flere for å ha trekk av tidens rasetenkning og antisemittisme, noe som også gjorde seg gjeldende i annen krimlitteratur fra 30-tallet. Det andre trekket er interessen for teknikk, ingeniører og byggekunst, som også er fremtredende i andre forfatterskap i perioden, for eksempel Georg Brochmanns.

Under okkupasjonen arbeider Eskeland med lignende verv som forut, men for Nasjonal Samling. Det tar en stund før han melder seg inn, først 15.04.1941, men da blir han også medlem av NSKO og Riksledelsens hirdsveit. Hans første arbeid er som leder av aktualitetsavdelingen og reportasjesjef i NRK (1940–1942). Etter dette tar han opp utstillingsarbeid på ny, denne gangen som generalsekretær for arbeidsutvalget for «Norges nyreisning» i 1942. Videre var han byråsjef i Kultur- og folkeopplysningsdepartementet (1943–1945). Han ledet Norsk artikkeltjeneste (NAT), datidens NTB, og skreiv selv saker som ble distribuert til landets aviser via NAT. Dette innebar for eksempel alle «Hvorfor jeg er medlem av N.S.»-svarene som blir trykt opp gjennom okkupasjonen, der han skriver «Følgende innlegg bes gjengitt i Deres ærede blad», etterfulgt av en sperrefrist og selve svaret, samt at «det selvsagt ikke er noe til hinder at avisene utstyrer innleggene i enquêten – eller NAT-artikler overhodet – med andre og bedre titler enn dem vi lager». Eskeland ledet to utstillinger i 1944 og 1945, «Norge på havet» og «Frontkjemperutstillingen», samt opererte som kontorsjef i NS Rikspropagandaavdeling (1944–1945). Dette utgjorde hans seks tiltalepunkter i landssviksaken.

17.04.1943 tiltrer han som teateranmelder i *Fritt Folk*, og de skriver at «Ekselands penn er like kultivert som den er frisk, så våre lesere har grunn til å glede seg over dette nye medarbeiderskap». Dette vervet ble ledig siden Åsmund Sveen ble sjef for Teaterdirektoratet; Eskeland ble dermed hans arvtager, noe avisen også påpeker.¹⁰⁶ Dette forholdet er like fullt ikke behandlet i landssviksaken mot ham.

Oslo byretts behandling av saken påpeker hans møtedeltakelse i NS, og at han har holdt foredrag om «Norges inntrekning i krigen av England og

106 *Fritt Folk* (Oslo), lørdag 17.04.1943, s. 2.

Frankrike», som var et pro-NS- og -Tyskland-foredrag. Han skal ha båret «KO-nålen» og hatt hirduniform, men ikke benyttet denne. Tidligere omtalte Eyvind Mehle ble konstituert som NRK-sjef 12.10.1940 og ga Eskeland ansettelse videre i NRK, i en stilling der han utøvde aktiv propaganda. Forholdet til Mehle skar seg etter hvert, og dette resulterte i at Eskeland ble fjernet fra sin stilling og gikk over til Herolden annonsebyrå i januar 1942. De var entreprenører for Kulturdepartementet ved utstillingen «Norges Nyreisning», som åpnet på Nasjonalgalleriet 25.09.1942.

I skjerpene legger retten vekt på at han «var en mann i fullt moden alder [...], universitetsutdannet, hadde gode evner, samt rik og mangesidig erfaring [...] etter rettens mening de beste forutsetninger for å bedømme riktig den situasjon som oppsto ved det tyske overfallet på Norge. Tiltalte var kort sagt en mann som ikke skulle ha sviktet. Det gjorde han imidlertid og hans svikt var meget alvorlig.» Formildende finner de at han har rent rulleblad og ikke har vært aggressiv. Han oppgis å ha hjulpet noen, men retten legger ikke vekt på det. Retten legger videre vekt på at han ikke har opptrådt i økonomisk vinnings øyemed og dømmer ham til 6 års tvangsarbeid. Aktor hadde lagt ned påstand om 4 år og 6 måneder. Dommen ankes av Eskeland 28.10.1949.

Høyesterett finner at han har vært energisk og dyktig i propagandavirkosomheten, men at straffen i det vesentlige er satt for høyt av byretten, ettersom han ikke har vært aggressiv, og ettersom han har vært uformuende og hatt behov for inntekten innen sitt fag, som nå en gang var «kringkasting, journalistikk og arrangement av utstillinger». Det trekkes også inn at det har tatt lang tid før saken mot Eskeland ble behandlet, og at det ikke er hans skyld, samt at «frihetsstraff på det nåværende tidspunkt både føles meget hårdere og medfører større skadevirkning enn i tiden umiddelbart etter frigjøringen».¹⁰⁷ 27.04.1951 benådes Eskeland ved Kongelig resolusjon.

107 LS-sak, Høyesteretts dom.

JØRGEN HAUGEDAL (1905–1990)

Født: 17.05.1905, Finsland, Vest-Agder

Litterær produksjon før 1940: 2 «morospel»

Medlem av DnF: Nei

Medlem av NS: Ja, fra 28.09.1940

Dom: 2 år og 6 måneder, Mandal herredsrett, 22.12.1947 + 3 år og 3 måneder, Høyesterett, 25.08.1948

Jørgen Haugedal ble født 17.05.1905 på Finsland, og er også et eksempel på en avismann med en fot i underholdningslitteraturen. Med en kjøpmann som far er hans bakgrunn å regne som en slags middelklasse. Han skreiv to «morospel» før okkupasjonen, samt to bøker i 1943: *Roveren på Risholmen* (Centralforlaget) og *Odelsgutten og andre kjekke gutter og jenter* (Kamban forlag). Han tok folkehøyskole- og lærerskoleutdannelse, og arbeidet en tid som gårdbruker og skolelærer før han begikk seg ut på skrivearbeid som forfatter, journalist og redaktør. Han var anmelder i *Fædrelandsvennen* og journalist i *Agder Tidend*, *Fædrelandsvennen* (ca. 1926–1940), *Lindesnes avis*, *Fritt folk* (1941–1942) og *Norsk barneblad*. I *Fritt Folk* var han også redaktør fra 1943 til 1944. I oversendingspåskriftene til saken til Haugedal står det påført 21.05.1947: «Som det vil fremgå har Jørgen Haugdal [sic] skrevet flere hundre spalter stoff til nazi bladene.» Setningen etterfølges av en bemerkning om at Universitetsbiblioteket er overbelastet, og at det må gjøres strenge prioriteringer av hva de faktisk trenger i saken.

Haugedal arbeidet i Kristiansand frem til 1941, før han flyttet til Oslo og arbeidet i *Fritt Folk* i ulike stillinger. Våren 1944 flyttet han til Laudal på Sørlandet. I Laudal arbeidet han som gårdbruker, og ble i januar 1945 medlem av herredstinget.

Det ble reist seks tiltalepunkter mot ham i landssviksaken: (1) medlemskapet i NS fra 28.09.1940, (2) medlemskap i N.S.H., (3) at han var støttende medlem av Germanske SS Norge, med et økonomisk bidrag på kr. 25, (4) at han skrev en rekke propaganda-artikler, var ansatt i *Fritt Folk* og generelt ytrer seg pro-Tyskland i en rekke medier, (5) propagandavirksomhet i form av artikler, noveller og anmeldelser, og (6) å ha vært medlem av herredstinget i Laudal. Det nevnes under punkt 4 at han også var redaksjonssekretær i *Norsk Ungdom*

og *Nasjonal Ungdom* i 1943–1944. Særlig nevnes en tekst i *Hirdmannen* om Per Sivle, og tre andre tekster fra samme publikasjon i 1942. Som eksempel får vi vite at han har mottatt kr. 40 i honorar for en tekst om «Petain og Laval».

Hans begrunnelse for å gå inn i NS i avhøret 15.06.1945 er at han ville unngå at Norge skulle falle helt under tysk styre. Han sier at han mot slutten av 1940 assisterte på NS-kontoret i Kristiansand uten lønn. Han deltok på NS-møter i 1941 og 1942 i egenskap av å jobbe i *Fritt Folk*; her medgir han å ha skrevet en og annen politisk artikkel, men hevder at det stort sett var av journalistisk art.

Fra fengselet sender han en søknad om å få fri mot meldeplikt for å hjelpe familien «å få årets grøde i hus på rett tid – noe som også er til gagn for hele samfundet». Det er flere som sender lignende forespørsler under soningen, enten forut for sakene eller etter dom. Han oppgir videre at dette er noe hustruen ikke kan makte alene. Sigrun Haugedal, hans hustru, sender også en søknad om det samme.

Haugedals litteratur hadde gjerne barn og ungdom som målgruppe, og han publiserte også en del i blader rettet mot denne målgruppen, slik som *Nasjonalungdommen*, «et rent nazi-blad». Et av bidragene her er «Branden på Bergtorskval», som vedligger landssviksaken, og som handler om Njål og urolige tider på Island rundt år 1000. Han skriver flere vikinghistorier og tekster om norsk historie, bl.a. om Kong Sverre og Einar Tambarskjelve, noe som rimer med NS' kulturprosjekt om å bruke norsk historie. I en rapport til landssvikavdelingen skriver kriminalassistent Trygve B. Steen at det er gjort en gjennomgang og funnet hele 18 tekster i *Hirdmannen* i 1942 av Haugedal, og av alvorlig art. Deriblant er «Stille flyter Don», en novelle om en frontkjemper som takknemlig marsjerer med tyskerne, «Torjus og Jensine», en humoreske, «Gjennom offer og kamp», en novelle om en hirdmanns kamp på russiske stepper, og «Blanke våpen», en novelle om en bygdehirdmann. Dette viser at han som avismann også i stor grad beskjeftiget seg med skjønnlitteratur, og at hans kulturbidrag må kunne regnes som betydelig.

Boka *Røveren på Risholmen* ble opprinnelig publisert som fortsettelsesfortelling i aviser, og handler om norske ungdommer som kommer i kamp med engelskmenn og rapporterer en radiosender, noe som gjør at de blir belønnet av tyskerne. Politirapporten føyer til at han har arbeidet sammen med nazister som Barclay Nitter, Haldis Neegård Østbye og «rekker av de aller ivrigste N.S.-folk», og at han «gikk for fullt inn for hirden og frontkjemperne og for

Hitler og Quislings ideologi». Konklusjonen av gjennomgangen i politirapporten er at hans «journalistiske virksomhet har under okkupasjonen vært omfattende, og han har utelukkende arbeidet i publikasjoner som hadde til formål å nazifisere landets befolkning og tjene tyske interesser.»

Haugedal har et av kapitlene i boka *Nasjonalsosialister i norsk diktning*, som også ble holdt som foredrag i NRK. Der skriver han om Jens Hagerup (kapittel 13 i denne boka) og Sigurd Skaun. Skaun skreiv primært natur- og jaktskildringer og er derfor ikke vurdert som en skjønnlitterær forfatter, selv om han kanskje hadde noen litterære kvaliteter ved skrivingen. Et av hans verk er *Lakser og lordar i Stjørdalselva* (1925). Haugedals beskrivelse av Hagerup er fullstendig romantisk, og han hevder at bøkene «bare kan skrives av en forfatter som selv er sønn av midnattsolens land» (s. 70).

Han dømmes av Mandal herredsrett til tvangsarbeide i to og et halvt år. De vurderer at han har handlet forsettlig, at han var velbegavet, og at han har gått inn for N.S. «med full kraft og satt hele sin journalistiske og dikteriske evne og erfaring inn for å gavne N.S.s sak.» På den annen side bemerker de at de «tror at han i en viss utstrekning har latt pennen løpe av med seg og ikke alltid hatt klar forståelse av den alvorlige karakter hans journalist- og forfattervirksomhet hadde». De regner ham som overbevist nazist, men samtidig regner de det som formildende at han ikke har vært opportunistisk. Påtalemyndigheten finner denne dommen for mild og anker den inn for Høyesterett med begrunnelse at Haugedals arbeid i Nasjonal Samlings presse er av mer graverende art enn hva herredsretten vurderte det til. En enstemmig Høyesterett hever 25.08.1948 dommen til tre år og tre måneders tvangsarbeid. 28.04.1950 benådes han ved kongelig resolusjon og løslates på prøve.

CARL LIE (1896–1976)

Født: 17.01.1896, i Vik, Sogn

Litterær produksjon før 1940: To sakprosabøker

Medlem av DnF: Nei

Medlem av NS: Nei

Dom: 8 år, Bergen lagsogns lagmannsrett, 22.06.1946

Carl Lie¹⁰⁸ ble født 17.01.1896 i Sogn av gårdbrukerforeldre. Han avhøres på Espeland fangeleir 15.05.1945, og det oppgis at han har «delvis artium», jobber som agent og er tidligere straffet et par ganger for avisskriverier. I 1929 oppgir han å ha vært på reise i Russland (Leningrad og Moskva) som journalist for norske aviser, noe som medførte at han begynte å skrive aktivt mot kommunisme. Dette gjorde at han ble tyskvennlig, og avisen han var redaktør for, *Norgesposten*, var hans egen. Lie var aldri medlem av NS, og avisen hans ble stanset av NS og Gudbrand Lunde, angivelig fordi han hadde skrevet om Kronprins Olav at han ikke ønsket å forlate landet. Han ble tilbudt redaktørstillinger i NS-presse og bl.a. *Bergens Tidende*, men nektet ettersom han sa seg uenig med NS' politikk. Han mener det var en skam for Norge å ha en slik regjering, og også for tyskerne, ettersom han hevdet (uriktig) at Quislings frue, Maria Pasek, var jøde. Han spredde også rykter om minister Whist og minister Prytz, samt påpekte at moren til Hagelin var av jødisk avstamning. Det siste medførte riktighet. Det han ikke sier noe om i avhøret, er at han tidligere var medlem av Arbeiderpartiet og Norges Kommunistiske Parti. Mens han arbeidet i Hardanger Arbeiderblad i Odda, ble han ekskludert av NKP etter mistanke om dobbeltspill. Dette resulterte i at han reiste videre til Haugesund og jobbet i *Haugesunds Folkeblad*, som var en DNA-avis. Han skaper furore også der og er en periode i København før han returnerer til Sauda. Han har en tidsskriftsartikkel i *Kirke og kultur* i 1930 om sjokket han får i Russland, og den vurderes å være grunnlaget for hans politiske omvendelse (Emberland,

108 Han ble døpt Karl Larsson Lee, men oppgir navnet på mange ulike måter, på ulike steder. Dette er godt dokumentert i masteroppgaven til Morten Anker fra 2015 *Nasjonal reisning: Carl Lie, Ekstrabladet, Norsk Folkereisning og Norges Nasjonal-Socialistiske Arbeiderparti. 1930–1933*. Universitetet i Oslo.

2020, s. 34). Flere fra ytre venstre gjorde samme bevegelse, blant annet Albin Eines, redaktør i *Norges Kommunistblad*, og Eugène Olaussen, redaktør for *Proletaren*. Det er som anmelder han er involvert i skjønnlitteratur; blant annet har han en tekst om Dostojevskijs forfatterskap, omvendelse og soning i *Bergens Tidende* i 1919 (Emberland, 2020, s. 35).

At Lie ikke var medlem av NS, var kanskje ikke så rart, all den tid han representerte et annet nasjonalsosialistisk alternativ, noe som knapt kan regnes som formildende omstendigheter. Han agiterte for å reise en bevegelse i Hitlers ånd i Studenterlunden ved statuen av Henrik Wergeland allerede i mai 1932. Dette var en offentlig fremtreden for partiet Norges Nasjonalsosialistiske Arbeiderparti (NNSAP), som han selv var den første «føreren» for (Emberland, 2022, s. 11). NNSAP ble regnet som et pangermansk og Quisling-kritisk miljø, hvor riktignok flere medlemmer også var med i NS. En av partiets sentrale skikkelser er allerede nevnt i denne boka, forfatteren Per Imerslund, som var med på fascistisk side i borgerkrigen i Spania og deltok i aksjonene mot Trotskij i Norge. I 1939 brant NNSAP arkivene, og dermed er kunnskapen om omfanget begrenset. Emberland (2022) behandler dem like fullt detaljert og påpeker at verdensbildet til mange i dette miljøet var preget av «ulike esoteriske, 'alternative' og konspirasjonsteoretiske forestillinger».

I desember 1930 hadde Carl Lie etablert *Ekstrabladet*, en arbeiderbevegelsesfiendtlig avis som agiterte for nazismen. I 1932 utga han en utgave av *Hakekorset*, «Organ for nasjonalsosialismen i Norge», en slags videreføring av *Ekstrabladet* og Norges første nasjonalsosialistiske avis, men det viste seg ikke levedyktig. Samme år utga han en bok på eget forlag om Martin Tranmæl med undertittelen «en psykologisk studie»; den regnes primært å inneholde skjellsord og insinuasjoner. I 1936 samlet han Russlandstekstene sine i boka *Et menneske i Russland. Inntrykk og minner fra et opphold i Sovjet-Samveldet*, også på eget forlag. Han hadde opphold på det tysk-nordiske forfatterhuset i Travemünde ved to anledninger, i 1938 og 1939, og var slik sett involvert i det nasjonalsosialistiske kulturlivet, om enn han var en egenrådige type. Det er tre saker han tiltales for i landssviksaken: (1) frivillig ansettelse som tolk ved den tyske militære pressesensur i Bergen, noe som ga ham et honorar på kr. 100, (2) redaktør i *Norgesposten*, og spesifikt forfatter av tre konkrete artikler, og (3) at han rapporterte til tyskerne under dekknavnet «Lind». De regner at han tjente kr. 8000,- på angiverarbeidet for tyskerne. Lies sak behandles

samtidig som seks andre, som også er tiltalt for spionvirksomhet, og det legges i skjerpene retning for hans vedkommende at:

han er en moden mann som på forskjellig vis har opptrådt mot Norges interessert til dels i trykt skrift og at hans virksomhet særlig som følge av de sistnevnte forhold var egnet til å øve en skadelig innflytelse for norske interesser av meget betydelig omgang. Han opptrådte også aggressivt mot vårt land og vår forfatning på et tidspunkt da usikkerheten og forvirringen var meget stor, hvilket øket det farlige ved hans handlinger.

I formildende retning oppgir de at han har varslet en person som sto i fare for å bli fanget av tyskerne. Han dømmes til tvangsarbeide i 8 år, og det skal inndras kr. 8000. Det innebærer at beregnet ferdig soning var 17.05.1953 for Lie.

JOHAN WOLL (1889–1966)

Født: 28.08.1889, Hønefoss

Litterær produksjon før 1940: Fire bøker (fortellinger, kortprosa)

Medlem av DnF: Nei

Medlem av NS: Ja, fra 02.04.1937

Dom: 5 år, Eidsivating lagmannsrett, 23.04.1948

Johan Woll ble født 28.08.1889 på Hønefoss og kom fra en prestefamilie, noe som var en elitebakgrunn på denne tida. Han virket selv som gårdbruker, journalist, redaktør og forfatter i ulike perioder av livet, og er en av dem det finnes magert med kilder om utenom landssviksaken.

Utdanningen hans var mangfoldig og startet med middelskoleeksamen i 1904, før han hadde et halvannet års opphold på Madison University i USA 1905–1906. Han returnerte til Norge og gjennomførte et år på handelsskole i Arendal i 1907, med påfølgende vinterlandbruksskole i 1908 og musikkonservatoriet i 1909. Videre tok han et kurs i arkivlære i Tyskland, Rotenburg ob der Tauber, i 1914–1915, og i paleografi og sfragistikk – det vil si læren om skriftarter og læren om segl eller avtrykk som fungerer som signaturer

– i 1922. I 1914, som 25-åring, debuterte han med *Munkekjelderen* utgitt av Narvesen kioskkompani. Dette er en underholdningsroman. Fire år senere ga han ut *Nedenessagn*, en kortprosasamling, på Risør-forlaget Gunleikson, før det kom et lengre opphold ettersom han fokuserte på avisarbeide. Han jobbet som journalist i *VG* (1915) og *Ørebladet* (1910 og 1916). I 1918 ble han ansatt som redaktør av *Drammens blad*. Fra 1920 var han redaktør for *Rjukan Dagblad*. I *Tidens Tegn* 14.12.1935 kan vi lese at han har 25 års jubileum som pressemann, og har «skrevet en mengde historiske minneartikler, kulturhistoriske essays og bearbeidelser av egne arkivfunn. Han er ridder av Vasaordenen». 02.04.1937 skriver han til NS Presse- og propagandakontor og stiller seg til rådighet, og de har fulgt hans arbeid i avisen og «vil gjerne uttale takk for deres uredde innsats der».¹⁰⁹

På slutten av 30-tallet vender han tilbake til bøker og oversetter i 1937 en roman fra den karolingiske sagnkretsen for Aschehoug, *Valentin og vargridderen*. I 1939 utga han en roman på dansk under pseudonymet Johan Wollaston, antakelig et lite nikk til maleren John Wollaston, med tittelen *Døden blæser sæbebobler*. Han holdt på pseudonymet og utga en bok til i Danmark året etter, *Døden i havet*. Under okkupasjonen utga han *Ånden i krukken* (1941) og *Hekseslottet* (1942), sistnevnte på Kamban; begge var underholdningsromaner med spenningsfokus. Mot slutten av okkupasjonen redigerte han en bok for Kamban, *Eddabilder* av A. Gustavson. Det litterære inntrykket Johan Woll etterlot, er en interesse for spenning og historie, samt en villighet til å inngå i nazifisert forlagsvirksomhet.

I landssviksaken fremgår det at Woll ble «tvangssendt til Tyskland», Bayern, i september 1944 sammen med sin kone og deres barn. Han hadde søkt tysk statsborgerskap, men i en undersøkelse av slektskapsforholdene fant de jødisk innblanding langt ute i slekten, noe som forsinket hele prosessen. Han fikk 02.03.1944 meddelt fullt tysk statsborgerskap, men dette forhindret ikke saken mot ham, og han fikk oppholdstillatelse i Norge etter andre verdenskrig.

I landssviksaken mot ham er det fem tiltalepunkt: (1) at han var NS-medlem fra 02.04.1937 og NSKO fra 05.03.1941, (2) at han var frivillig medlem av Hirten fra 1942, og fylkespropagandaleder for Hirdfylking I/II

109 LS-sak, dok. 5.

Østerdal/Blåmdal, (3) at han aksepterte utnevnelsen av NS til redaktør av *Østlendingen* i 1942, vitende om at forrige redaktør (Georg Werner-Hansen) ble urettmessig avskjediget, (4) at han endret styret i *Østlendingen* med NS' hjelp, og (5) at han initierte og organiserte kronerulling for Frontkjemperkontoret. Det vektlegges også at han utøvde politisk propaganda gjennom en rekke ledere og artikler. Blant annet trekkes det frem en leder fra 20.03.1942, der han går ut mot lærersambandet og skriver at de «motarbeider ikke bare sitt folks sande interesser, men de bringer ulykke over seg selv og sin familie. Men det må enhver ha klart for seg: De som setter seg opp mot folkets sanne livskrav, som er diktert av selvoppholdelsesdrift, de vil bli slått ned. Et livssyn går ikke på akkord.», videre kaller han lærerne en beskyttet brahminkaste som har utviklet standshovmod. 18. mai slår han til med: «Veien til frihet går gjennom den germanske livsanskuelse – gjennom nasjonalsosialismen.» Hele syv tekster listes opp som «tysk propaganda», og elleve som «forherligelse og propaganda for NS, Quisling og Hirden», to som «angrep på Norges lovlige statsmakter», seks som «angrep mot motstandsbevegelsen», en som «undergraving av og angrep på hjemmefronten» og tre som «verving av frivillige til tysk krigstjeneste». Man kan spørre seg om hensiktsmessigheten ved denne grupperingen, ettersom den ikke gjentas i behandlingen av andre lignende saker, men omfanget av virksomheten blir i det minste tydelig. Riksadvokaten svarer statsadvokaten i Hedmark at Wolls tyske statsborgerskap «må være uten betydning for anvendelsen av strl. Paragraf 86»: «Hva angår straffeutmålingen antar jeg at påstanden bør være minst tvangsarbeid i 20 år. Tiltalte Wolls virke som redaktør er i vesentlig grad mer ondartet enn det forhold hvorfor Torstein Lange av lagmannsretten nylig fikk 12 års tvangsarbeid».¹¹⁰

Så sent som i februar 1944 fylte Johan Woll ut enquêten «Hvorfor jeg er medlem av NS», og den er av en svært tydelig sort:

Tre milepeler i mitt liv vist vegen til nasjonalsosialismen og det germanske fellesskap:

1. Da jeg leste «Zarathustra» etter å ha besøkt Nietzsche-arkivet i Weimar i 1914.
2. Da jeg hørte Adolf Hitlers tale på Königsplatz i München i 1922.

110 LS-saken, s. 17, 22.06.1946 brev.

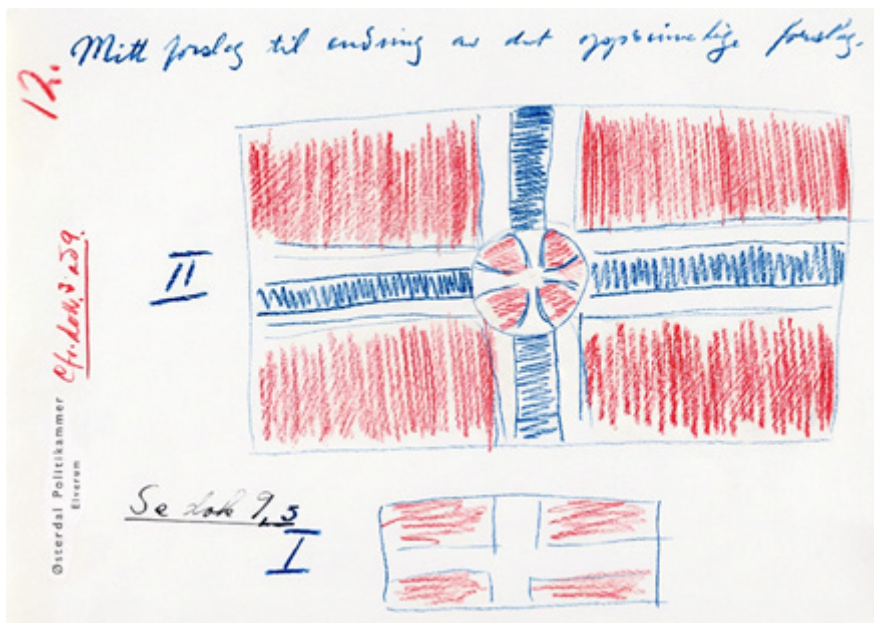
3. Da jeg overvar Vidkun Quislings oppgjør med marxismen i Stortinget i 1932.

Bare gjennom Nasjonal Samling kan den nasjonale sosialisme gjennomføres i Norge og vårt land nå den posisjon det bør ha i det germanske Europa.

På et så sent tidspunkt er det usikkert hvilken overtalelseskraft som lå i denne ytringen, men den gir et klart inntrykk av en overbevist nazist som muligens utøvde stor innflytelse i sin samtid uten vår viten. Han skriver direkte til Quisling flere ganger, blant annet med forslag til nytt riksflagg, og han forsøker aktivt å minimere «jøssinginnflytelse» i sine omgivelser.

Bilde 3

Wolls forslag til nytt riksflagg.¹¹¹

¹¹¹ LS-sak, dok. 12.

Woll arresteres i den tyske sivilleiren på Nordseter ved Lillehammer 25.06.1945, og har en rekke ulike fengselsopphold den sommeren, frem til han mot høsten blir overført til Sandbakken fengsel på Elverum. Det tar lang tid før saken hans kommer opp, og aktor legger da ned påstand om 8 års tvangsarbeid. Forsvareren legger ned påstand om at tiltalte skal frikjennes eller anses på mildeste måte. Retten finner at han har bevisst drevet propaganda og ytt fienden bistand. Woll hevder at krigen mellom Norge og Tyskland endte ved kamphandlingenes opphør i 1940, men dette kan ikke retten godta. Hans bevissthet om at dette ikke var en alminnelig oppfatning, gjør at han kan dømmes. I skjerpene retning legger retten vekt på at Woll var en «vel utrustet mann i fremskreden alder». De betegner ham som «anasjonal», og viser til en tyskvennlighet de tilskriver hans ekteskap med en tysk dame. De mener at «tiltalte har av opportunistiske hensyn spillet med verdier som for en hederlig mann bør være dyrebare – og han har tapt».¹¹² I formildende retning vektlegger de at han ikke har vært personlig aggressiv, og at *Østlendingen* var en lokalavis med mindre utbredelse. To av dommerne stemmer for 6 års tvangsarbeidsstraff, mens syv stemmer for det som blir det endelige utfallet: fem års tvangsarbeid.

I 1948 løslates Woll fra Bjørkelangen tvangsarbeidsleir, ettersom det ikke var noe å utsette på hans soning og loven av 09.07.1948 tilsa at man skulle løslates på prøve etter halv tid. 11. november er han løslatt og har ordnet oppholdstillatelse i Norge. I januar 1949 viser omslagsdokumentene at høyesterettsadvokat Johan Bernhard Hjort har hatt saken til utlån, ettersom det er han som har fått i oppdrag å hjelpe Woll med statsborgerskapssaken. J. B. Hjort var stifter av Nasjonal Samling, og forlot partiet etter uenighet med Quisling.

112 LS-sak, dok. 49, Rettsboken.

CONRAD RUUD (1897–1957)

Født: 01.07.1897, Drammen

Litterær produksjon før 1940: Noveller og humoresker for ukepressen, samt tre bøker under okkupasjonen (fortellinger og eventyr for gutter)

Medlem av DnF: Nei

Medlem av NS: Ja, fra 24.09.1940

Dom: 2,5 år, Akers herredsrett, 22.09.1947

Conrad Ruud ble født 01.07.1897 i Drammen, og er, i likhet med Johan Woll, en av dem det er skrint med kilder om. Familien hans var gårdbrukere og handelsfolk, og han «vokset opp under relativt gode økonomiske kår», som rettsboken slår fast. Han tok latinartium i 1922, og jobbet deretter i venstreaviser som *Velgeren* (Gjøvik) og *Horten Dagblad*, blant annet som redaktør. Som forfatter utga han krim og barnebøker, og er slik sett også i selskap med dem som ikke ble tatt alvorlig litterært. I rettsboken skriver de at han «fra 1925/26 arbeidet som forfatter og skrev noveller og humoresker for ukepressen». Ruud oversatte også fra engelsk til norsk, og var tilknyttet de mindre etablerte forlagene Det nye forlag, Fredhøi og Kamban, samt i noen måneder konsulent for et forlag som Norsk telegrambyrå (NTB) opprettet. Han opererte også med pseudonymer, noe som kanskje har gjort historieskrivingen mindre opplagt: Marselius og Svante Heming. Conrad Ruuds bror var redaktør i NTB og sørget for at han fikk ansettelse der ut 1941. I 1942 fikk Ruud stilling som redaktør for *Kirkenes* gjennom Kulturdepartementets pressedirektorat.

Det er tre tiltalepunkter mot ham i landssviksaken: (1) at han var NS-medlem fra 24.09.1940, (2) at han var redaktør i Norsk telegrambyrå fra sommeren 1940 til 01.12.1941, hvorav han de siste tre månedene virket som sjef for innenriktstjenesten, og (3) at han fra høsten 1942 til 15.07.1944 aksepterte utnevning og var redaktør av bladet *Kirkenes* og *Finnmarkens Amtstidende*, og fra desember 1944 til frigjøringen redaktør av *Finnmark Folkeblad*, Oslo. I alle disse avisene ble han regnet for å ha drevet publisistisk virksomhet for fienden.

Han var tidligere botlagt fire ganger for beruselse, men ellers ustraffet. Aktor legger ned påstand om tre og et halvt års tvangsarbeid, mens forsvareren mener han burde frifinnes eller ansees på mildeste måte. Ruud mente at

han meldte seg inn primært etter oppfordring fra sin bror. Han forsøkte også å forklare at han prøvde å melde seg ut, men retten godtok ikke forklaringen og mente den i høy grad virker oppkonstruert. Både avisskriveriene hans og brev som han har sendt og underskrevet med «heil og sæl», ble brukt mot ham.

Ruud erkjente å ha tatt redaktørværet uten tvang og å ha skrevet en rekke artikler som innebar bistand til Norges fiende. For eksempel skreiv han en leder 17.05.1944 hvor han anklager London-regjeringen for forræderi, og mener at det er kun skulder til skulder med Tyskland at man kunne beskytte Norge mot «bolsjevikfaren». Ruud forsøker å forsvare at noen av artiklene var han nødt til å skrive, men retten finner ikke «at tiltalte på noen måte har prøvet å avverge den nedverdiggende virksomhet til fordel for fienden som han var med på som redaktør». Han frikjennes for å ha drevet bistand til fienden i Finnmark Folkeblad, som var et meddelelsesblad til evakuerte finnmarkinger på Østlandet. Retten finner det skjerpene at han var «en moden politisk skolert mann, og at han derfor hadde bedre forutsetninger enn de fleste for å vurdere situasjonen». Som med Woll er det formildende at han ikke har vært personlig aggressiv, og at hans artikler ikke ble lest av mange. En av dommerne mener aktors påstand burde bli dommen, mens flertallet stemmer for to og et halvt års tvangsarbeid. Han fengsles på Ilebu og var etter sønnens søknadsbrev å dømme «sterkt deprimert og sjelelig nedbrudt».¹¹³

ANDERS UNDERDAL (1880–1973)

Født: 03.09.1880, Ulnes, Nord-Aurdal

Litterær produksjon før 1940: To diktsamlinger og en sakprosa bok

Medlem av DnF: Nei

Medlem av NS: Ja, fra 01.06.1941

Dom: 2 år, Valdres herredsrett, 27.06.1946

Anders Underdal ble født 03.09.1880 i Ulnes. Han var mer en propagandist enn en avismann, men benyttet avisene flittig for å spre diktingen og artiklene

113 LS-sak, dok. 25.

sine; å skrive i aviser fordrer jo ikke at man er ansatt av dem. I landssvikssaken regner retten ham som småbruker og «har i adskillig utstrekning opptrått som forfatter».¹¹⁴ Han hadde magre kår i oppveksten, i en fattig arbeiderklassefamilie der faren var rallar og fraværende, og alenemoren kokk. Selv tok han framhaldsskuleutdanning og gikk på folkehøgskule, før han tok gartnerskole i Porsgrunn og jordbrukslærerskole i Asker. Han debuterte som forfatter med *Kvitterli-songer* i 1919 på Gunleiksons forlag, en diktsamling. Tre år senere utgir han diktsamlinga *Ola Husmann* gjennom Opland bonde- og smaa-brukarlag. Han jobbet som lærer på Møre folkehøyskole med undervisning i hagebruk, folkeviser og folkedans, og i perioder som gartner. Angivelig skal han ha dansa for keiser Wilhelm i 1914 på hans Norgesbesøk.¹¹⁵ I 15–20 år før okkupasjonen reiste han rundt i landet og holdt innlegg om «kulturell gjenreisning og sosial rettferdighet», samt «hagebruks- og jordbruksforedrag». I denne virksomheten benyttet han kanskje diktsamlingene, men kanskje også sin tredje utgivelse: en sakprosa-bok om lin med undertittelen *Dyrking og forædling* fra 1923. Denne hadde et tydelig pedagogisk formål. Da okkupasjonen kom, valgte Underdal å gå inn for NS, og i 1942 utgir han en sakprosa-bok på Kamban forlag som heter *St. Thomasklukkune i segn og song*.

Han oppgir at han anså tyskerne som en stor hjelp for Norge i kampen mot kommunisme, og at han ikke har forstått at NS var i ledetøkt med noen fiende, snarere tvert om. Utropstegn benyttes langt flere steder i rapportene fra Underdal enn hos noen andre, noe som kanskje vitner om hans noe resiterende stil generelt. Han oppgir at han ikke har trodd på noe av det som har blitt sagt om at nordmenn ble utsatt for tortur i fengsler, på Victoria Terrasse eller andre steder. I 1944 reiste han på oppdrag for Kulturdepartementet på turné på Vestlandet og holdt «kulturforedrag», som han hevder er apolitiske. Gitt hva Underdal ellers mente var apolitisk, er det grunn til å være tvilende til det. I tillegg til hans tydelige støtte til Hitler, Quisling og nazismen generelt, er diktningen og litteraturen hans skrevet over idéen om nasjonal gjenfødelse, som vi med henvisning til Griffin i kapittel 3 viste at er så sentral for fascistiske idéer. Et annet fremtredende trekk ved Underdals skrivelser er en eksplisitt antisemitisme. Anders Underdal beskrives av Ingeborg Solbrekken (2023, s. 105)

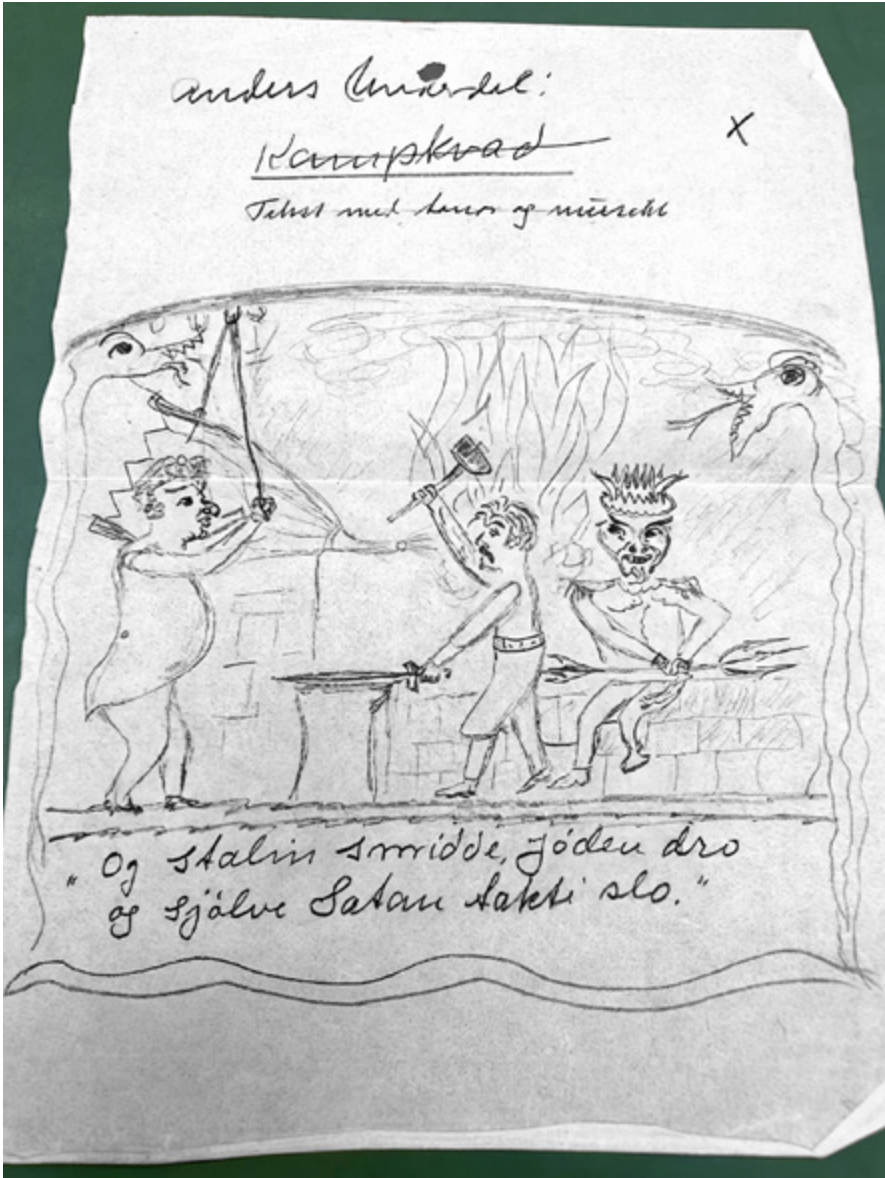
114 LS-sak, dok. 40 – Rettsbok av 27/6–1946.

115 <https://www.avis-valdres.no/valdresskalden-og-huldrekongen-anders-underdal-sette-valdres-pa-kartet/o/5-54-902313>

som en lokal eksponent for Quislings budskap om at Germanernes kamp var mot Midgardsormen, at man befant seg i Ragnarok og utkjempet en sluttkamp «mellom det gode og det onde, mellom ariere og jødemakt». Underdal var også kjent nasjonalt som hirdens dikter under okkupasjonen. I landssvikssaken ligger et utkast til «Kampkvad» med illustrasjon som Solbrekken fremhever; der finner man Stalin, Satan og Jøden innrammet av Midgardsormens kropp, med linjen «Og Stalin smidde, jøden dro og sjølve Satan takti slo». Solbrekkens bok handler konkret om en jødisk familie, Salomon, på Vang, og hun dokumenterer at Underdal flere ganger var der og snakket på møter: «på møtene kunne folk bli forledet til å tro at norrøne myter beviste og legitimerte forfølgelsen av jødene, at familien Salomon på Leirhol var ett med Midgardsormen og den onde». Solbrekken viser hvordan familien Salomon møtte hat fra bygda, hvordan Vang herredsstyre tok gården fra dem etter krigen, og således en kontinuitet i antisemittismen, og at landssvikoppgjøret om enn så i liten grad var et oppgjør med antisemittisme. For Anders Underdals vedkommende var hans antisemittisme uadressert i landssvikssaken.

Bilde 4

Anders Underdals tegning som ligger i landssvikssaken.¹¹⁶

116 LS-sak, dok. 12.

Han har en oppføring i propagandaheftet «Jeg er med», en samling av besvarelser på enquêten «Hvorfor jeg er medlem av NS» av 70 norske kvinner og menn, selv om dette ikke opplyses om i boka. Underdal beskriver Quisling som en frelser i det godes ånd. Han skriver: «I over 25 år har eg lege i strid med denne jødiske avgrunnspesten: Kommunismen. Kjempa av all kraft med dei våpen som er meg gjeve: Det vera munn og penn». 01.05.1943 har Jørgen Haugedal en lengre rosende og formidlende tekst om «Hirdskalden Anders Underdal» i *Hirdmannen*, noe som viser at det er overlapp og en viss samholdskraft blant forfatterne som omtales i denne boka.

Foruten de mange avisartiklene og diktene hans er det fire tiltalepunkter i landssvikssaken mot ham: (1) at han var NS-medlem fra 01.06.1941, (2) at han fra 1941 var æresmedlem i Rikshirden, benyttet full hirduniform, deltok på møter, var propagandaleder for Hirden i Valdres og skreiv en rekke dikt og sanger i denne sammenheng eller for dette formålet, (3) at han fra 1943 var i styret til det nazifiserte Noregs ungdomslag, og (4) at han var hirdskald på en hirdleir i Holmestrand, med hirdsanger og hirddikt. I avhørene virker han tilforlatelig beklagende overfor denne aktiviteten: «han kan ikke forklare det annerledes enn at han har vært offer for NSs farlige propaganda. Han forstår nu hvor beklagelig dette er».¹¹⁷

I domsavsigelsen er retten særlig opptatt av enkelte av diktene hans, og en linje fra ett av diktene oppgis spesifikt: «fra diktet 'Hirden' skal en innskrenke seg til å sitere følgende strofe: 'Med Vidkun Quisling til fører vi stemmer fram som hirdmenn på Haralds tid'». Retten mener propagandaen i pressen skal vektes i skjerpende retning, mens den i formildende retning finner at han «har vært en lett påvirkelig mann som har gitt etter for daværende «minister» Gudbrand Lundes overtalelsesevne, når det gjaldt innmelding i Nasjonal Samling», samt at han med sine 66 år regnes som gammel. Dommen ble 2 års tvangsarbeid. I fengselet skriver han flere brev og ber om å slippe fri, blant annet til statsminister Einar Gerhardsen 29.07.1946:

Eg er ein 66 årig fjellmann som var medlem i det ulykksalige partiet NS. For den dårskapen er eg idømd 2 års strafarbeid. Det var for nokre fritalande artiklar eg rauk i klemma [...] Statsminister: Hjelp meg, so eg kjem fri!¹¹⁸

117 LS-sak, dok. 25, «Rapport til Pm. i Vestoppland fra pfm. i Valdres, 4/2-1946».

118 LS-sak, dok. 43, «Skriv fra Astjern fangeleir av 12/8-46», L-sak Underdal.

Etter soninga ble han etter hvert tatt tilbake i varmen i lokalmiljøet i Valdres og fikk på 60-tallet æreslønn fra kommunene i Valdres, livsvarig og årlig. I 1973 kom en biografi eller samtalebok om ham, *Anders fra Underdalen*, skrevet av Arvid Møller og utgitt av Lutherforlaget. Her er det Underdal selv som får føre ordet: «Jeg var hard nordmann, jeg gjorde alt hva jeg kunne for å verne fedrelandet og forsvare hjembygda mot okkupantene», og utgivelsen må kunne kalles apologetisk. At Underdal ble godt mottatt av sitt lokalmiljø, viser blant annet Solbrekken (2023), og det er ikke nødvendigvis snakk om noen gjenreisning.

BERNHARD (EMIL) BALSMO (1891–1968)

Født: 24.03.1891, Botne

Litterær produksjon før 1940: Tre sakprosa-bøker

Medlem av DnF: Nei

Medlem av NS: Ja, fra 27.06.1940

Dom: 2 år i Tønsberg herredsrett, 14.12.1946 + 3 år og 3 mnd. i Høyesterett, 06.11.1947

«Forfatter, fhv. redaktør» er Bernhard Balsmos titulering i Landssviksaken, og det er to tiltalepunkter som rettes mot ham. Det første er NS-medlemskapet, som han hadde fra 27.06.1940 til 27.11.1944, samt øvrige medlemskap, som for eksempel i Hirten og N.S.K.O. Det andre tiltalepunktet er et stort oppsamlingspunkt om propagandavirksomheten hans: «en rekke artikler i NS-kontrollert presse og som redaktør for en rekke aviser og utgivelser som har støttet tyskerne». I *Bygdenes Blad*, som han var redaktør for 16.11.1939–24.08.1940 skreiv han 19.06.1940:

Men vi kan ikke forbigå den befatning kongen og kronprinsen har hatt med de Nygaardsvolds-ske manipulasjoner i nevnte tid. – Kongen har ved å trekke norske soldater ut av Norge og satt dem i vestmaktens tjeneste tillat seg en myndighet som han ikke har etter forfatningen. Kongen har for å si det med rene ord- forbrudt seg mot Norges grunnlov. – Disse barbarer (vestmaktene) er det vår tidligere

konge og vår tidligere regjering har sluttet seg til og understøtter med utkommanderte norske tropper som de har først med seg ut av landet. Den tidligere norske konge og den tidligere norske regjering har herved åpnet krig mot den norske civilbefolkning.

Denne lederen står visstnok ikke alene i sin harde tone overfor konge, regjering og vestmaktene – ja, også demokratiet. Spørsmålet om hva som er «gode» nordmenn, og Norges egentlige interesser, ligger også sentralt her. I *Bygdenes Blad* arbeidet Balsmo med Carl J. Engmann, som også skreiv lignende artikler, og som altså ble godkjent av Balsmo før trykk. Tolv artikler av Balsmo trekkes eksplisitt fram i saken, og ni av Engmann trekkes også frem.

Balsmo var videre redaktør i ikke mindre enn fire aviser før okkupasjonens slutt, noe som tilsier en gjennomsnittlig redaktørtid på et år: *Vestfold Presse*, NS' fylkesorgan i Tønsberg, *Gudbrandsdølen* på Lillehammer, *Totens Blad* på Gjøvik og *Porsgrunns Dagblad* i Porsgrunn.

I et brev til Gudbrand Lunde i desember 1940 redegjør Balsmo for tiden i *Bygdenes Blad* og skriver eksplisitt om sine forsøk på å gjøre den til en N.S.-avis, men i «Aadahls ånd», ettersom det var en avis for bøndene. Avskjeden hans derfra mener han skyldes at han gikk for langt i å trekke avisen i N.S.-retning. Han søkte seg så til *Vestfold Presse*, hvor han var fram til sommeren 1941, da han ble beordret av Pressedirektoratet til *Gudbrandsdølen*, og videre til et halvt år i *Totens Dagblad*, før han vinteren 1942 fortsatte til *Porsgrunns Dagblad*. Han går gradvis over til å virke som forfatter i denne perioden og uttrykker i Landssviksaken misnøye med omplasseringen og beordringen fra Pressedirektoratet. I rettssaken sier han at artiklene som holdes mot ham, er stoff som kom fra Pressedirektoratet og Pressabteilung, og at han ikke godkjente Engmanns artikler, men at det var Ortskommandanten som beordret dem.

Av utdanning er Balsmo registrert med folkeskole, amtskole og midtelskole, om enn, som det påpekes i rettsboka, «med innskrenket fagkrets (ikke tysk)». Han jobbet som journalist siden 1912, blant annet i *Finnmarkens Amtstidende* i Vadsø, og var redaktør for første gang i 1917. Han dreiv også et eget pressebyrå i mange år, hvor han, etter egen oppgivelse, reiste rundt i «de fleste land i Europa». Han slår til med: «jeg har vært medarbeider i de største norske og flere store utenlandske aviser og byråer». Han oppgir å ha vært journalist i Paris under urolighetene i januar og februar 1934, nemlig under Stavisky-affæren, korrupsjonsanklagene mot regjeringen og det angivelige

fascistiske kuppforsøket 6. februar, hvor blant annet forfatteren og fascistene Charles Maurras' Action Française var aktive. Det voldelige opprøret førte til at 17 ble drept, deriblant 9 ytre-høyre -demonstranter, og at Édouard Daladier gikk av som statsminister. Vi vet dessverre lite om hvordan Balsmo forsto disse hendelsene, men gitt dette er det ikke utenkelig at han hadde sympati for opprøret, særlig siden han oppgir i avhør at «Nasjonalsosialist har jeg vært helt siden bevegelsen for første gang yttret seg i Tyskland, og alltid når anledningen har gives, har jeg kjempet for denne sak». Flere har påpekt en kontinuitet i fransk høyreside fra dette og frem til Vichy-kollaborasjonen i 1940. 12.10.1940 sender Balsmo brev til Gulbrand Lunde og stiller seg til rådighet, hvor han oppgir at han snakker finsk og har «oparbeidet mig en forholdsvis god sprogrutina» etter å ha reist i land som England, Frankrike, Tyskland og Holland som journalist. I 1944 sender han et nytt brev til NS, denne gangen for å melde seg ut, og den formelle begrunnelsen lød:

Årsaken til at jeg tar dette skritt er at jeg etter sirka halvannet aars sykdom er saa nedbrutt at baade legeme og sjel trenger ro, da enhver sindsbevegelse kan faa alvorlige følger. Jeg kan forkre dem herr lagfører at min sympati og loyalitet overfor Nasjonal Samlings program er like stor som tidligere.¹¹⁹

I rettsboka påpekes det at han var langt mer villig overfor NS enn f.eks. «Morgenposten», som var en referansesak for mange journalisters rettsaker. *Morgenposten* hadde sabotert mye i starten og lyktes med det. Flere av vitnene som var ansatt i aviser Balsmo arbeidet i, vitner mot ham og viser at han var aktiv i nazipropaganda-virksomhet. Han bidro også til *Fritt Folk*, *N.S. Månedshefte* og *Germaneren*, og retten finner tydelig at han har forbrutt seg mot loven. Hans virke i partiet vurderes som lite aktivt, men like fullt som lovbrudd. Retten påpeker: «Han har påberopt seg at han har handlet under tvang, men det kan ikke ansees som sannsynliggjort». I formildende retning finner retten at han er av svak karakter og har ledet lite innflytelsesrike presseorganer. Han dømmes til to års fengsel. Dommen påankes til skjerpelse av straffen av påtalemyndighetene. Saken kommer opp i Høyesterett 06.11.1947,

119 LS-sak, dok. 8.

og de finner et «åpenbart misforhold mellom brøde og straff» på bakgrunn av tilsvarende redaktørdommer, som f. eks. Kringlebotten, R. M. B. 3 år og 3 måneders tvangsarbeid; den nye dommen lyder.

Oppsummering

Journalistikk er den profesjonen flest forfattere i perioden har tilknytning til, noen mer profesjonelle enn andre, og det speiler seg i Landssvikoppjøret også. De ble like fullt ikke behandlet under ett, slik som avisoppjøret ellers ble gjort, til tross for at noen har en berøring med avisoppjøret eller saker innenfor som skapte presedens. I store trekk ble avisansatte unnskyldt for en del propagandavirkosomhet, men der det var NS-medlemskap, slik som i disse tilfellene, og bevisene kunne trekke i retning av særlig individuelle eller særegne stemmer for NS eller nazismen, ble dommene like fullt tydelige.

Ikke overraskende er det her vi finner flest forfattere som ikke er medlem av DnF, og det handler mest sannsynlig om en vurdert standstillørighet som da har vært sterkere til journalistene. Bare to av de ni er medlemmer i DnF, og det er de to man kan kjenne igjen fra norsk litteraturhistorieskriving, Åsmund Sveen og Rolf Jacobsen. Sistnevnte er vel av forfatterne som har fått gjenetablert karrierene sine på best mulig vis. Det er like fullt mange grunner til å operere med en slik utvidet forståelse av hva som konstituerte litteraturrens sosiale verden, og den viktigste er kanskje at det er praksisen deres som burde være førende, mer enn konkrete medlemskap eller anerkjennelse fra likemenn. Straffene her varierer fra 2 til 8 år i fengsel, og er altså alle strenge straffer i Landssvik-sammenheng. Dette må ses i lys av at man har andre idéer om journalisters rolle under krig enn hva man har om andre profesjoner, særlig i det at journalister ses som å ha en sentral oppgave i å informere og tilveiebringe informasjon.